

Az érzelmek reprezentációja történelmi regényekben és történelemkönyvekben

Fülöp Éva¹, László János²

¹PTE-BTK, Pszichológia Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
fulopeva1@freemail.hu

²MTA Pszichológiai Kutatóintézet
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22
laszlo@mtapi.hu

A kutatásban célunk az, hogy történelmi szövegek elemzésével differenciált képet kapjunk a magyar történelemábrázolásban előforduló érzelmekről. Megvizsgáljuk a saját csoportnak és a külső csoportoknak tulajdonított érzelmeket, hogy azok alapján az identitás konstrukcióra következtessünk. Az érzelmek felismerésére a szövegben a NooJ nyelvtechnológiai rendszerben szótár alapú nyelvi algoritmusokat fejlesztettünk. A vizsgálatba hat történelmi regény valamint általános iskolai és középiskolai tankönyvek történelmi eseménnyel foglalkozó fejezeteit vontuk be. Az eredményeket az érzelmek és a csoport identitás közötti összefüggésekre vonatkozó modellekkel összevetve értelmeztük.

1. Elméleti háttér

1. 1 Történelmi elbeszélések, identitás, tartalomelemzés

Moscovici [3] szociális reprezentáció elmélete szerint a társas valóságot a személyek és csoportok számára a szociális reprezentációk jelentik. Ezek a reprezentációk gyakran narratívumok formájában jelennek meg és kijelölik az azonosulás formáit. [1]. A történelem narratívumokban kifejezett reprezentációja annak konkrét leírásán kívül (személyek, események, idő) tartalmazza a csoportok lehetséges érzelmi viszonyulásainak készletét is [4]. Ebben a vizsgálatban a történelmi elbeszélések érzelmi szerveződésének megjelenését várjuk.

1. 2. Szociálpszichológiai modellek

1. 2. 1 Infracumanizáció

Leyens és mtsai. [2] a külső csoport hátrányos megkülönböztetésének érzelmi oldalát vizsgálják. 'Infracumanizáció' elméletük szerint a másodlagos érzelmeket –melyeket

jellemzően az emberi esszencia alapelemének találtak- nagyobb mértékben tulajdonítják a saját csoport tagjainak, míg a külső csoporttagokat megfosztják azoktól.

Feltételeztük, hogy infrahumanizáció nemcsak laboratóriumi közegben, de a természetes nyelvhasználatban is tetten érhető, mint pl. történelemlényekben vagy csoportközi konfliktusokat tartalmazó történelmi regényekben *A magyar történelem jelentős-más nemzeteket is bevonó- eseményeit kiválogatva azt feltételeztük, hogy a történelem által meghatározott nemzeti identitás részét képező érzelmi reakciók, melyekkel a regények szereplőit felruházzák, változnak a történelem függvényében.*

Fő hipotézisünk az volt, hogy az infrahumanizáció jelenségének megléte függ a saját és a külső csoport kapcsolatától. Ezzel együtt erőteljesebb dehumanizáló tendenciát vártunk azon írások esetén, amelyek jelenlegi konfliktusokat, fennálló ellenségeskedést beszélnek el vagyis a magyar szerzők kevesebb szociális érzelmeket tulajdonítanak majd ezen regények külső csoportjainak, míg ez a tendencia nem lesz észlelhető az időben távol levő eseményeknél, csoportoknál.

1. 2. 2 Az érzelmek valenciája

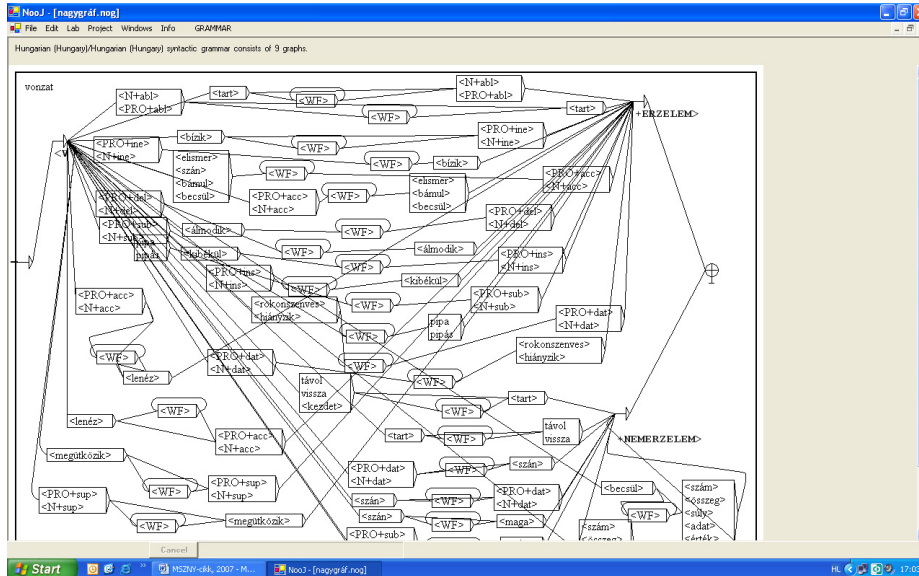
A magyarokat érintő traumákat lehetetlen pozitív érzelmekkel leírni, a negatív érzelmek megosztása szerves része a feldolgozási folyamatnak.

Hasonlóan az infrahumanizáció jelenségéhez az időben a jelenhez közel eső, még feldolgozás alatt álló történetek (két világháború) esetén jósolható intenzívebb saját csoporthoz tartozó érzelmkinyilvánítás, különösen a negatív tónusúaké. A külső csoportnál nem várunk kifejezett mintázatot.

1. 2. 3 Konkrétság-absztraktság

Az érzelemtulajdonításnak nemcsak tartalmi (alap-szociális), de formai különbségei is reflektálhatnak valamely szociálpszichológiai változóra. A nyelvi kategória modell alapján [5] feltételeztük, hogy a konkrét nyelvi kifejezések pszichológiai távolságot közvetítenek, míg az absztrakt alakok segítik az empátiát. A saját –külső csoport megkülönböztetést elősegítendő több absztrakt kifejezés tulajdonítását várjuk a saját csoportnál és a konkrétak többségét a külső csoportoknál. Az érzelmi közelség-távolság a nyelvi kategóriák használatának közvetett útján kívül közvetlenül is kifejeződik, hiszen egyes érzelmek önmagukban közelítést vagy távolítást implikálnak, itt is hasonló mintázatot várunk.

Végül a fenti kritériumokon kívül összegyűjtöttük minden regényben és a történelemlényekben a leggyakrabban előforduló érzelmeket.

2. ábra: Vonzatkeretes érzelmszavak

Jelenleg a téves találatok kiszűrése és a saját-másik csoporthoz tartozó érzelmek elkülönítése kézi ellenőrzést igényel, melyet a NooJ és az Atlas.ti programok együttes használatával érünk el.

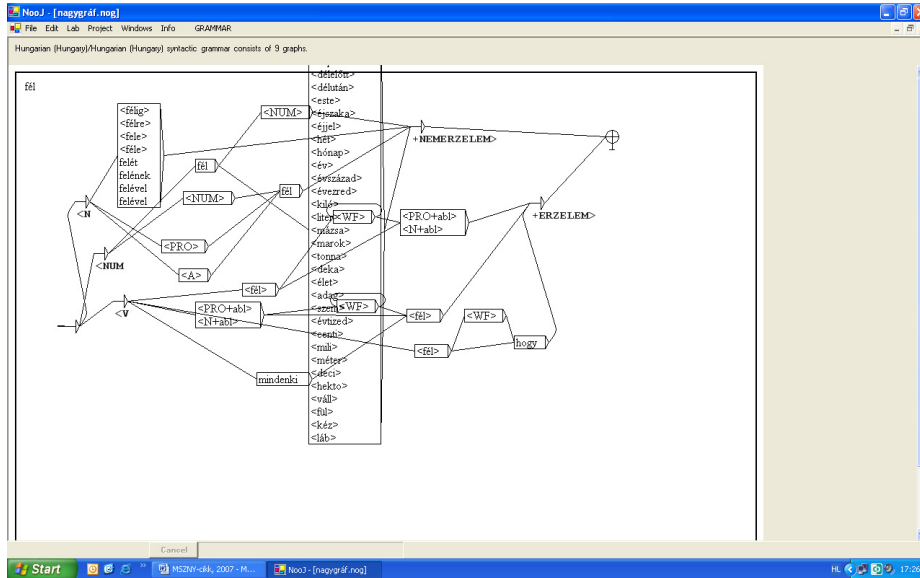
Az érzelem-gráf az eddigi munkák alapján kb. 80%-os pontossággal működik, ám ez a találati arány szövegenként változik, történelmi szövegek esetén kisebb, pszichológiai tartalomnál nagyobb is lehet. Sok esetben az 'unknown'-ok vagyis annotálatlan szavak rontják ezt az értéket.

2.2. Problémák

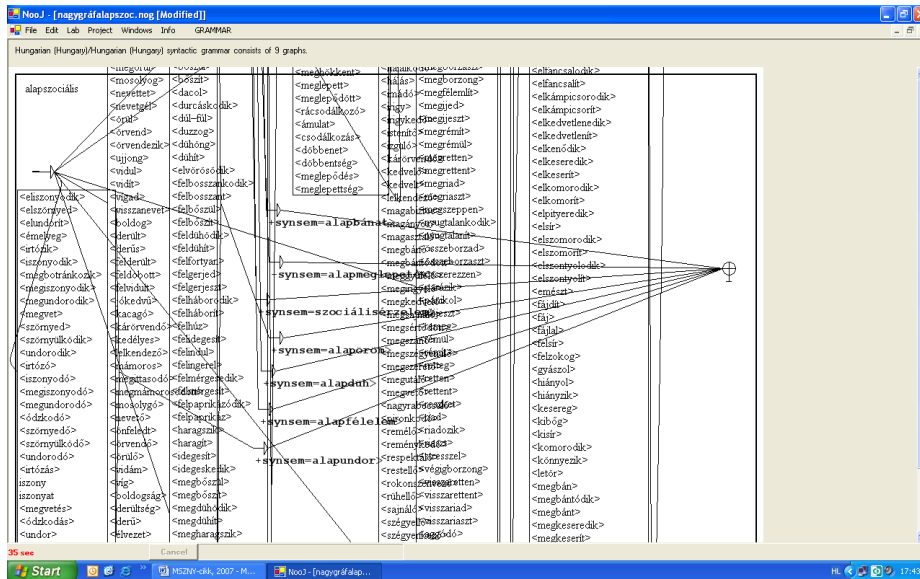
A téves találatok kizárásának elégtelensége miatt néhány esetben úgy oldható meg a szűrés, hogy pl. a többjelentésű szavaknál két kódot kap az adott szó, egyet az érzelmi jelentést közvetítő nyelvi kontextusban, egyet pedig a nem érzelmi, így a kettős találatoknál a 'nemérezem' kimenetelű eredmények automatikus kizárásával nyerjük ki a valódi érzelmtalálatokat. (3. ábra)

2.3. Kategóriák

A szótárt négy dimenzió mentén kategorizáltuk, az egyes kategóriákat szintén beépítettük a NooJ program érzelem-grádjába. (4. ábra)

3. ábra: Példa a kizárásra ('fél')

4. ábra: Kategóriák az érzelme-gráiban, itt például az alap-szociális érzelmek

1. Az első az érzelmek valenciája volt, ami lehet pozitív (pl. öröm), negatív (pl. félelem) vagy semleges (pl. meglepődés). 2. Az érzelmi minőséget négy alcsoport alkotja: az affektusok, érzések, érzelmek és az érzelmet implikáló cselekvések. Az affektusok az aktivációs kontúr változásával járó érzelmi folyamatok (pl. lenyugszik), az érzések alcsoport az általános hangulati állapotokat, nem specifikált érzéseket foglalja magába. (pl. jókedvű, nyugodt). Az érzelem címkével illetett csoport azokra az érzelmekre utal, melyek a történések kognitív kiértékelésével keletkeznek (pl. szégyen). Az utolsó kategória az érzelmi minőségek közül az érzelmeket implikáló cselekvésekre (pl. mosolyog, sír). 3. A harmadik csoportosító dimenzió az alap, vagyis elsődleges (pl. szomorúság) és a társas, vagyis másodlagos érzelmeket (pl. büntudat) jelenti. 4. A negyedik dimenzió az érzelmi távolság kifejezéseiről szól, melyben három lehetőség szerepel: személyközi közelség (pl. szeretet), érzelmi távoldás (pl. elhidegül) és a pszichodimanikailag mindkettőt magába foglaló szavak (pl. harag).

3. Kísérleti anyag

Regények: Kós Károly: *'Az országépítő'* (1934) (I. István és az államalapítás történetét meséli el), Gárdonyi Géza: *'Egri csillagok'* (1899), Fekete Sándor: *'Kossuth Lajos'* (1970), Cseres Tibor: *'Vizaknai csaták'* (1988) (egy erdélyi magyar-román család története a XIX-XX-sz. fordulóból), Kálnay Adél: *'Háborús történet'* (2005) (egy I. világháborúban orosz hadifogságba eső férfiről szól) és Kertész Imre: *'Sorstalanság'* (1975). Vagyis a külső csoportok: németek, törökök, osztrákok, románok, oroszok és náci Németország.

Történelemkönyvek: Általános és középiskolás történelemkönyvek a Magyar történelem jelentős eseményeit tartalmazó részeinek Ehmann Bea által válogatott gyűjteménye jelentette a kísérleti anyagot.

4. Eredmények

4.1. Elsődleges és másodlagos érzelmek gyakorisága

A hat regényből négyben a saját és külső csoportnak tulajdonított érzelmek megközelítőleg azonos mértékben jelentek meg. A *Háborús történetben* szignifikáns különbség volt a két csoport között: több szociális érzelmeket kapott a saját csoport. ($\chi^2(1) = 3,75$ $p = 0,05$). Hasonlóképpen a *Sorstalanságban* szignifikánsan több társas érzelmeket jelent meg a saját csoport vonatkozásában. ($\chi^2(1) = 4,48$ $p < 0,05$).

Az egyes érzelmeket illetően a történelemkönyvekben az 'öröm' szignifikánsan többségben volt a külső csoportnál, mint a sajátnál ($\chi^2(1) = 3,91$ $p < 0,05$), míg a 'félelem' sokkal jellemzőbb volt a saját csoportra ($\chi^2(1) = 4,2$ $p < 0,05$). A leggyakoribb érzelmek magyarokra vonatkoztatva, szignifikánsan eltérően a külső csoporttól a 'remény' érzése volt ($\chi^2(1) = 7,4$ $p < 0,01$).

4. 2. Az érzelmi minőségek gyakorisága

A történelemkönyvek elemzése szignifikáns eredményt hozott. Magyarok esetén megbízhatóan több érzelem fordult elő ($\chi^2(1) = 4,8$ $p < 0,05$) és kevesebb érzelem ($\chi^2(1) = 4$ $p < 0,05$). Egyik regényben tendenciaszintű eltérést találtunk az érzelmeket implikáló cselekvések tekintetében a csoportok között a másik csoport javára ($\chi^2(1) = 3,3$ $p = 0,07$).

4. 3. Pozitív, negatív és semleges érzelmek gyakorisága

Ebben a dimenzióban két regényben lehetett megfigyelni szignifikáns eltérést. A *Sorstalanságban* mind a pozitív, mind a negatív érzelmek tekintetében különbségek a csoportok között. A külső csoport szereplői több pozitív, a saját csoport tagjai több negatív érzelmeket mutattak a könyvben ($\chi^2(1) = 7,3$ $p < 0,01$, $\chi^2(1) = 4,4$ $p < 0,05$). A *Háborús történetben* összehasonlítva a saját csoporttal, több pozitív érzelmi történést jelenítettek meg a külső csoportbeliek ($\chi^2(1) = 4,4$ $p < 0,05$).

4. 4. Az érzelmi távolság kifejezéseinek gyakorisága

A történelemkönyvekben saját csoport különbözött a többi külső csoporttól érzelmi távolság mutatóiban: a szerzők szignifikánsan több távolító nyelvi elemet társítottak nekik ($\chi^2(1) = 3,9$ $p < 0,05$). Hatból kettőben, az *Egri csillagokban* és a *Háborús történetben* az érzelmi közeledést és távolodást egyszerre kifejező szavak (nagyraeszt ez a 'haragot' jelenti) többségben voltak a külső csoportnál ($\chi^2(1) = 13,48$ $p < 0,01$; $\chi^2(1) = 6,4$ $p = 0,01$).

5. Megvitatás

A fenti kísérletben a NooJ programban kifejlesztett érzelem-gráf gyakorlati alkalmazásának egy lehetséges példája került bemutatásra.

Fő hipotézisünk az infrahumanizációra vonatkozóan teljes alátámasztást nyert az adatok által. Az infrahumanizáció jelensége sokkal komplexebb folyamatnak tűnik, melyet sok szociálpszichológiai tényező befolyásol, mint pl. a saját és külső csoport közötti jelenlegi kapcsolat, az időbeli távolság a másikcsoport- vonatkozású eseményektől, érdeklentétek megléte, stb. Jelen kutatás a jelenség szelektív jellegére hívja fel a figyelmet. Eredményeink szerint egyazon külső csoport reprezentációja- beleértve az érzelmi összetevőt- változhat időről időre függően a csoportközi és történelmi helyzettől.

A dehumanizációnak több funkcionális értéke lehet konfliktus esetén, mint megbékéléskor vagy együttműködéskor és valószínűbb, hogy kevésbé feldolgozott élmények esetén tűnik fel, melyek még kevésbé összeállt, kikristályosodott narratívummal rendelkeznek. Ebben a kutatásban négy különböző évszázad eseményeit vizsgáltuk, és az infrahumanizációs tendencia csak a XX. századi regényekben, a *Háborús történetben* és a *Sorstalanságban* jelent meg. Az I. és a II. világháború

élményei még mindig érzelmileg involválóak, a külső csoport tagjainak társas érzelmektől való megfosztása része lehet a nemzet ezen veszteségeinek feldolgozásában.

A 'remény' és a 'félelem' érzelmének dominanciája és az 'öröm' minimális jelenléte összeillesztve, egy olyan nemzet reprezentációját mutatja, melynek történelme küzdelmekkel és kudarccokkal telített.

A vizsgálatban érzelemtulajdonítás többletet találtunk a történelemkönyvekben a saját csoport részére, ami absztrakt kifejezésre utal, ami az empátia érzését támogatja a nemzetre vonatkozóan.

A negatív érzelmek megosztása, kommunikációja kulcsfontosságú lehet a feldolgozás szempontjából. A vesztes oldalon állva tehát, nem meglepő, hogy a saját csoport több negatív érzelmet és kevesebb pozitívát kapott, hasonlóan az infrahumanizációhoz a két XX. sz-i vagyis még még feldolgozás alatt álló eseményt elbeszélő regényben.

A történelemkönyvekben a magyarok hajlamosabbak érzelmi távolságot tartani, pszichésen elmozdulni a másiktól. A külső csoporttól való különbözőség hangsúlyozása a nagyobb távolsággal segítheti a szelf-kategorizációt.

Bibliográfia:

1. Breakwell, G. (1993) Social Representation and Social Identity In : Papers on Social Representation 2., 3.pp.198-217
2. Leyens, J-P., Paladino, P. M., Rodriguez- Torres, R., Vaes, J. Demoulin, S., Rodriguez-Perez, A., Gaunt, R.(2000): The emotional side of prejudice: The attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups, *Personality and Social Psychology Review*, Vol.14., No.2, 186-197
3. Moscovici, S. (1961). La psychoanalyse, son image et son public. Presses Universitaires de France, Paris.
4. Rimé, B. & Christophe, V. (1997). How individual emotional episodes feed collective memory. In J. W. Pennebaker, D. Paez & B. Rimé (Eds.). *Collective memory of political events: Social and psychological perspectives* (pp. 131-146). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
5. Semin, G. R. (2007). Implicit indicators of social distance and proximity. In K. Fiedler (Ed.), *Social Communication: Frontiers of Social Psychology* (pp. 389-409). New York: Psychology Press.
6. Silberztein, M. : NooJ Manual: a Linguistic Annotation System for Corpus Processing. 2006